“Her şeyin kıymetini bilen” Marksist şair, enternasyonalist “telkâri” ustası: John Berger

Şiar Rişvanoğlu

(…)
Hepsi, her şey, yaşa göre, amaca göre ve güzellik ölçüsünce
Aranır, bulunur, seçilir, bilen gözlerle
Ve ekmeği yapan, ağı ören, çorbayı pişiren
Ve gerçekliği iyi bilen
Ellerle.[1]
Bertolt Brecht

İşçi sınıfı, emekçiler, yoksul köylüler, göçmenler, kadınlar ve tüm ezilenler, kendisinin çok sevdiği Frantz Fanon’un deyişiyle “Yeryüzünün lanetlileri,” yine çok sevdiği Nâzım’ın ifadesi ile “Büyük insanlık,” 20. yüzyılın en derin, en çok boyutlu, en romantik yazar, sanat eleştirmeni, ressam ve düşünürlerinden birini kaybetti. Ama hepsiyle birlikte, hepsinden önce, hepsinden üstün olmak üzere; gerçek an-

1 “Weigel’in Aksesuarları”. Şiirin tamamı için: Bertolt Brecht, *Bütün Şiirleri 2*, İstanbul: TEM Yayınları, 2002, s. 252.

Kapital'i günümüzün dünyasına aktaran 1888 doğumlu, enternasyonalist ve Marksist bir şairi, aynı zamanda. Şairdi o, ama sadece şiir yazan anlamında değil. **Yazdığı (öykü, roman, eleştiri, deneme, senaryo…her ne ise) ve** çizdiği (**resim, eskiz, karalama…) her şeyi adeta** (Sungur Savran'ın yoldaşımız Nail Satlıgan için yazdığı harika yazısının[2] başlığında kullanmış olduğu anlama benzer bir şekilde) **bir "kuyumcu," Marksist bir sanat/kültür kuyumcusu, telkâri ustası edasıyla;** şiir gibi işlemiş olması anlamında**.** Bir de, Nâzım Hikmet'in "Postacı" şiirinde söz ettiği anlamda:

İnsanın, dünyanın, yurdun haberini,
ağacın, kuşun, kurdun haberini,
seher vakitlerinde
yahut
gecenin ortasında
taşıdım insanlara yüreğimin çantasında,
şairlik ettim
bir çeşit postacılık yani (…)[3]

Her anlamda şairdir Berger, dünyanın her yerine, dünyanın her yerinden haber taşır, bilgi aktarır, yorum götürür, çizim ulaştırır, senaryo paylaşır, politik eylem ve tavır gönderir. **Ama hepsinde son derece tatlı bir lirizm, yaratıcı ve canlı bir devrimci romantizm, sonsuz ve sınırsız bir umut ve yine Nâzım'ın çok sevdiği kavramla "nikbinlik," velhâsılı rengârenk bir şiirsellik vardır.** Hepsinde! En "ciddi", "teorik" anlatımlarının ya da çizimlerinin arasına birden bir iki dize, ya da bütün bir şiir yerleştirir, kendisinden veya çok ünlü ya da gizli kalmış, tanınmamış, isimsiz bir şairden. Nikaragua'dan, Hindistan'dan, Filistin'den, Angola'dan. Berger en temel mottosu haline getirmiş olduğu "nikbinliği"ni şu sözlerle açıklar: "Umut ilkesi ve kötülük hakkında konuşmadan estetik üzerine bir şey söylemek olanaksızdır."[4] Tam da Trotskiy'in, devrimin yeni sanat anlayışını tanımlarken tarif etmiş olduğu gibi: "Bu yeni sanatın kötümserlikle, kuşkuculukla ve bütün diğer ruhsal çöküş biçimleriyle bağdaşması mümkün değildir."[5]

Berger'in şiirle ilişkisini belki en iyi kendisinin şu sözleri anlatır:

> Olayları sözcüklerle anlatmak o sözcüklerin duyulacağı ve anlattıkları olayların yargılanacağı umudunu da birlikte getirir. Tanrı tarafından ya da tarih tarafından yargılanacağı umudunu. Her iki durumda da yargı uzak gibi görünür. Oysa hemen yanı başımızda olan ve bazen yanlışlıkla yalnızca **bir araç sanılan dil, ken-**

2 Sungur Savran, "Marksizmin Kuyumcusu", *Devrimci Marksizm*, Sayı 19, Sonbahar 2013-Kış 2014, s. 47.

3 Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Ne Yazık ki!-Ş.R.-), 2016, s. 1534.

4 John Berger, *Şiirin Saati*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, s. 68.

5 Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1989, s. 12.

> **disine şiirin seslenmesiyle, inatçı ve gizemli bir biçimde, yargısını verir.** Bu yargı herhangi bir ahlak yasasından açıkça farklıdır, ama duydukları karşısında iyilik ve kötülük arasında önemli bir gösterge olur. Öyle ki şiir yoluyla dilin yalnızca bu ayrımı yapmak ve korumak için yaratıldığını görürüz. İşte bu yüzden, günümüzde **zenginlerin haksız yere elde ettiklerini korumak için yaptıkları korkunç canavarlıklara karşı dünyada en kesin biçimde karşı duran güç şiirdir. İşte bu yüzden, fırınların saati aynı zamanda şiirin de saatidir.**[6]

Trotskiy, Sergey Yessenin anısına yazmış olduğu muhteşem yazıda: "Devrim, her insan için yalnız **ekmek hakkı değil şiir hakkı da** elde edecektir" der.[7] İşte Berger'in şiire vermiş olduğu değer böyle bir şeydir. **Tam da bu yüzden "şiirin saati" için yakıştırdığı şey "fırınların saati"dir. Yani ekmeğin saati!** Daha veciz ifade edilebilir mi?

Berger, şiiri "**her şey arasında yakınlık kurarak dilin yaşantıya ilgi duymasını sağlayan şey"** olarak tanımlar. Bu yakınlığın şiirin çabasının bir sonucu, şiirin yöneldiği her eylem, ad, olay ve bakış açısını bunlar arasında kurduğu yakınlıkla bir araya getirmesinin bir sonucu olduğunu söyler. Ona göre; çoğu zaman dünyanın acımasızlığına ve umursamazlığına karşı çıkarılabilecek şiirin yaşantıya duyduğu bu ilgiden daha dayanıklı bir şey yoktur.

Ben de 26 yıllık dostumu, yoldaşımı kaybettim. Ne yazık, onun bu ilişkiden hiçbir zaman haberi olmadı. Kürdistan'dan (Türkiye, Irak, İran ve Suriye Kürdistanları) Kanada'ya, Güney Afrika'dan Küba'ya kadar nice insanın bu yoldaşlık ilişkisini (benim aktarmam ile) bildiği halde kendisinin bilmemiş olması belki ancak onun öykülerinden birine konu olabilir. Zira iki kez onun yaşadığı köyün çok yakınlarına kadar gittim, en büyük hayallerimden biri olan onunla tanışmak, sohbet etmek hayalimi gerçekleştirmeme neredeyse ramak kalmıştı, lâkin ikisinde de olmadı, olamadı. Her ne hâl ise; bu yazı esas olarak onun sanatçı kişiliğinin, eserlerinin bir değerlendirmesi olmayacak. Zira bu çerçeve, bu satırların yazarının sınırlarını aşar. Okuyucunun bundan sonraki satırları daha çok bir dostun, yoldaşın arkasından dökülmüş (elbette ana damar olarak ideolojisine ve politik duruşuna ve kısmen eserlerine de referans yapılacak olan) **politik bir uğurlama (asla veda değil!) ağıt**ı ya da şarkı**sı, aslında tam onun sevdiği deyimle baladı olarak okuması tercih edilir.**

Ne ilginçtir ki, bu yazıyı yazmaya karar verdiğim ve kafamda yazmaya başladığım yer Cizîre (Cizre)'dir. Bağlantı ise çok farklı, okuyucuya dolaylı gelebilir, ama değil! Anlatayım. Geçtiğimiz ay (Şubat 2017), tam bir yıl önce Şubat 2016'da (ne yazık ki tam tarihi hâlâ bilemiyoruz) bodrumlarda katledilmiş olan dostum Mehmet Tunç ve kardeşi Orhan Tunç ve diğer katliam kurbanları için yapılan küçük bir anma toplantısına katılmıştım. Mehmet Tunç ile ilgili bir anımı anlatmam istendiğinde ise şu sahneyi anlatmıştım. Henüz daha Cizîre kuşatması ilk günlerindeyken,

6 John Berger, a.g.e., s. 68. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)
7 Troçki, a.g.e., s. 217.

2015'in Eylül ayında bir grup insanla ziyarette bulunmuştuk. Kuşatma, Rojava, '93 Konsepti, ölümler, kayıplar, eski günler, direnişin zorlukları, fedakârlıklar, hastalar, göçler, gıda ve ilaç ambargosu derken sohbet giderek koyulaştı. Mehmet bir ara ani bir hareketle ayağa kalktı ve arka odalardan birine gitti, elinde bir kitap ile geri geldi. Che Guevara'nın *Sosyalizm ve İnsan* kitabı. "Hatırladın mı?" diyerek koca elleriyle kitabı salladı ve açıp o görkemli ve makamlı, nağmeli (Mehmet aynı zamanda bir dengbejdi zira) sesiyle bir klam ya da stran okur gibi iki pasaj okumaya başladı. (Hatırlamıştım. Yıllar önce Adana'da zorunlu (!) ziyaretlerinden birinde kendisine vermiş olduğum kitaptı.) Pasajlar şunlar: (ilkindeki vurguladığım bölümü okuyucu hemen hatırlayacaktır):

> Eğer yeryüzünde ödedikleri kan borçlarıyla ve müthiş trajedileriyle, her günkü yiğitlikleri ile, dünya halklarının artan nefretinin saldırısı karşısında emperyalizmin güçlerini paramparça edebilmek için indirdikleri bitmez tükenmez darbelerle **iki, üç, daha fazla Vietnam yaratılabilseydi,** gelecek bize nasıl da aydınlık ve yakın görülecekti! Ve biz hepimiz, darbelerimizin **daha güçlü, daha güvenli ve mücadele eden halklar için her çeşit yardımın daha etkili olması için birleşmeyi başarabilseydik,** gelecek o zaman nasıl da yakın olurdu!
> (…)
> İnsanlığın kaderi tehlikedeyse, bir insanın ya da **bir halkın maruz kaldığı tehlikeler ya da fedakarlıklar ne ifade eder ki.**[8]

Mecliste bulunan herkes -ben de dahil- garip bir şaşkınlık ve heyecan içinde, neredeyse donmuştuk. Devam etti Mehmet bizi uyandırmak istercesine: "Bizim kılavuzumuz bunlardır heval!" Ben bu söz üzerine ne kadar umutlandığımı hatırladım ve o sürecin devamında hep son ana kadar o bodrumlardan sağ çıkmalarını bekledim Mehmet'in, Orhan'ın ve diğerlerinin. Ama çıkamadılar.[9] Ne yazık ki Mehmet ölümünden sadece birkaç gün önce aşağıdaki sözleri söyledi ve aynen o sözlerde haykırdığı şekilde "yakılarak" gitti!

> 60 gündür bağırıyoruz, çağırıyoruz, **avazımız çıktığı kadar bütün halka seslendik.** Cizre halkı var gücüyle bedenini siper etti tanka, topa, lav silahına, roket atarlara bedenini siper etti. Hiç kimsenin şüphesi olmasın, mücadeleye devam eden arkadaşlara selamlarımı iletiyorum. Cizre halkı 60 gündür soğuğa rağmen, açlığa rağmen, susuzluğa rağmen diz çökmedi. **Onun için kalan insanların bizimle gurur duyması lazım.** Biliyorum belki yaklaşıyorlar. Yavaş yavaş infaz etme riski de var. Çünkü adamlar dün de geldi ve "Teslim olun yoksa hepinizi yakacağız. Hepinizi içerde boğduracağız" tehditleri yaptı. (…) Cizre halkı ola-

8 Che Guevara, *Sosyalizm ve İnsan*, İstanbul: Yar Yayınları, 2005, s. 178, 179.
9 Mehmet'in ve Cizîrelilerin trajik sonu için bir çok kaynağın yanında bkz.: http://t24.com.tr/haber/cizrede-hayatini-kaybeden-mehmet-tuncun-annesi-bana-bir-avuc-kul-verip-al-bu-senin-oglundediler,331312, (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

> rak diz çökmeyeceğiz. Doğrudur açız, susuzuz, ilaçsızız, kefilerle bazı yaraları sarmışız. Ama bu o anlama gelmiyor ki bu bir yalvarıştır, teslim oluştur, teslim olmayacağız. İlk günkü gibi omuz omuzayız, direnişimiz devam ediyor. **Ama şu yaralıların, kan kaybedenlerin kurtarılabilmesi için, kan kaybetmemesi için herkesin Cizre'ye yönelmesi lazım.** Tabi kalkmıyorlarsa, insanlığın öldüğünü düşünüyorlarsa da artık kendi bilecekleri iştir.[10]

Şu ifadelerdeki çağrının, özneleri olan sömürge coğrafyalarının özgüllüklerinin ve dönemlerin farklılığına rağmen, benzerliğine bakar mısınız! Biri 1964 yılında Vietnam için, biri 2015 yılında Cizîre için söylenmiş! Bir farkla, biri dünyanın öteki ucundan Che tarafından Vietnam halkı için, diğeri tam da trajedinin yaşandığı (ve yaşanacağı) noktadan Mehmet Tunç tarafından kendi halkı; Kürt halkı için.

Gelelim Cizîre'de bana John Berger'i hatırlatan bağlantının ilk halkasına. Buyrun: bakar mısınız John Berger'in Che Guevara'nın ölümünden hemen günler sonra yazdığı şu satırlara: "Açıkça söyleyelim: katlanılmaz olan Vietnam'daki savaş değildir; Vietnam dünyanın bugünkü katlanılmaz olan durumunu doğrulamaktadır. Durum o boyutlardadır ki **Vietnam halkının verdiği örnek bir umut ışığı olmuştur.** Guevara bunu anlamış ve buna göre davranmıştır."[11]

İkinci halka ise Berger okumalarımdan birinde beni en çok etkileyen bölümlerden biridir. 6 Ocak 2002 tarihinde yapılan bir söyleşide (*The Chronicle* için yapılmış olan) kendisine, bir ziyaretinde İstanbul'da bir gecekonduda, bir göçmen evinde raflarda kendisinin göçmen işçileri Jean Mohr'un fotoğrafları ile mükemmel tasvirlerle anlatmış olduğu orijinali 1975, Türkçe ilk basımı 1987 tarihli, *Yedinci Adam* kitabını gördüğünde söylemiş olduğu "Bundan sevinç duydum" ifadesi hatırlatılıyor. Bunun üzerine sorulan bir soruya şöyle yanıt veriyor:

> *Yedinci Adam*'ı o kitap rafında görmek **köşe yazarlarının, edebiyat eleştirmenlerinin övgülerinden çok daha değerliydi benim için**. *Yedinci Adam* sadece benim kitabım değil, aynı zamanda Jean Mohr'un kitabı. Ve aynı zamanda, defalarca konuştuğum, dertlerini dinlediğim ve yaşadıklarımı anlattığım **göçmen işçilerin kitabı.** Duygulandırıcı olan şey, o kitabın, anlattığı insanlar tarafından bilinmesi, kabul görmesiydi. Çıktığı eve geri dönen bir kitaptı. Bunu nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum (uzun bir suskunluk) (…) *Yedinci Adam*'ı o evde bulmak, **uzattığım elin başka bir el tarafından, o kitabı yanı başında bulunduran bir adamın eli tarafından tutulduğunu hissetmekti.**[12]

Berger'e denk gelen rastlantının ilginçliğinden öte **yorumu gerçek kişiliğini**

---

10 http://barisicinaktivite.com/mehmet-tuncun-yasami/ ve https://www.wikisosyalizm.org/Cizre_Direni%C5%9Fi (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

11 John Berger, *O Ana Adanmış,* İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 137. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

12 John Berger, Yücel Göktürk, *İstanbul'dan Gelen Telefon*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 15-16. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

ortaya koyuyor Berger'in. İşçi sınıfına **inanmışlığı, tevazuu ve içtenliği.**

(Bu arada haksız mıyım hatırlamakta Berger'i, Cizîre'de! Bir küçük eklemeyle: o sahnede benim yerimde Che Guevara olacaktı! Kim bilir ne kadar mutlu olurdu direniş ve dayanışma üzerine yazmış olduğu o satırları bir serhıldan kahramanının elinde gördüğüne? Hadi soyutlamayı biraz daha geliştirelim; yine benim yerimde bu kez John Berger olsa idi Cizîre'de eminim o da! Che'nin değil de, kendi kitabını görmüşçesine!)

Berger'i son nefesine kadar işçi sınıfına, yoksul köylülüğe, genel olarak tüm yoksullara, ezilenlere bağlayan o kopmaz zincirin en önemli halkalarından biridir *Yedinci Adam* kitabı. **Göçmen işçiler üzerine bir tartışma başlatmak ve bu arada işçi sınıfının uluslararası dayanışmasını desteklemektir amacı**.[13] Fotoğraflar ve anlatım Avrupalı (Türkiyeli, Portekizli, İspanyol, Yunanlı, Yugoslav) göçmenlerle ilgili olmakla birlikte **tema dünya işçi sınıfıdır.** Hatta kendisi, temayı tam olarak "özgürlüğün yok oluşu" olarak tanımlar ve devam eder: Bu yok oluşun tam olarak anlaşılması için nesnel ekonomik bir sistemle sistemin kapanına kıstırılmış insanların öznel yaşantıları arasında bir bağ kurmak gerekir. Nitekim Berger; bu bağı son derece yerinde ve bilimsel tespitlerle kurmuş ve o öznel hayatların toplamından, sömürünün özel bir biçimi olan **göçmen** işçi **emeğinin sömürüsünden tek tek o ülke kapitalizminin ve bir bütün olarak emperyalizmin nasıl faydalandığını, ne tür çelişkileri daha da keskinleştirdiğini son derece şiirsel ama bir o kadar da keskin politik bir dille anlatıyor.** Daha sonra hemen her eserinde doğrudan ya da dolaylı ifadelerle ifade ettiği Marksist ve anti-Stalinist (Kendisi bu ifadeyi kullanmıyor olsa da, her tespitinde ya da referansında ve hemen her seferinde kendisini Stalinist çizgiden ayırmaya özen gösterdiği için bu sıfatı kullanmak gerek) söylemi burada da çok açık kullanır:

> Yirminci yüzyılda, dünya tarihini emperyalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme diye tanımlayabileceğimiz evrensel yasayı en geniş uygulama alanına soktuğunu görürsek, anlayabiliriz.[14]

Berger'in işçi sınıfı ile ilk ilişkisi esasen annesinden gelmektedir. Zira annesi işçi sınıfından bir ailenin kızıdır. (Babası Stanley Berger ise, I. Dünya Savaşı sırasında askeri birlikte görevli bir subaydır). Berger'in işçi sınıfı ile teması 1944 ve 1946 yılları arasında İngiliz ordusunda görev yaptığı sıralarda, siyasi tercihi nedeniyle subay olmayı reddettiği ve üstlerine karşı geldiği gerekçesiyle Büyük Britanya'nın (Birleşik Krallık) sömürgesi olan Kuzey İrlanda'ya sürülmesi ile kurulur. Burada kaldığı bir yıl için, "Askere alınmış eğitimsiz ve genç insanların arasındaydım. Bu, işçi sınıfından çağdaşlarımla ilk kez gerçekten tanışmamdı. Onlar için ailelerine ve sevgililerine mektuplar yazardım. Bu ilk kez toplum için yazmaya başladığım

13 John Berger, Jean Mohr , *Yedinci Adam*, İstanbul: Agora Yayınları, 2011, s. vi.
14 John Berger, Jean Mohr, a.g.e., s. 27.

dönem olarak görülebilir. Gerçi çok kötü bir yıldı ama şimdi geriye baktığımda beni şekillendiren çok önemli bir deneyim olduğunu görüyorum" diyecektir.

Berger, bugün bütün Avrupa'nın başının belası olan ırkçılığın, göçmen düşmanlığından beslenmekte olan bu boyutuna daha o tarihlerden dikkat çekmiştir. Yine benzer şekilde; işçilerin yaşadığı mekânların korkunçluğunu, çalışma şartları ve işyerlerinin insanlık dışılığını, maruz kaldıkları dışlanmışlık, yalıtılmışlık uygulamalarını, yaşanan kültürel erozyonu, yozlaşmayı, sosyal alandaki kısırlaşmayı, göçmenlerin çoğunun köylü olması nedeniyle öngörülebilecek olan ama kapitalistlerin kâr hırsı yüzünden engellenmeyen iş cinayetlerini, hatta sendikal bürokrasinin ikiyüzlülüğünü ayrıntılı olarak ele almıştır. Öyle ki kitabın bazı bölümleri teorik açıdan da dikkate alınmayı hak edecek düzeyde derinliklidir.[15]

Köylülerin "kurtarıcısı" Berger!

(…)
Bir ülkenin geleceği
Küçücük topraklarının ipoteği altındadır.
Ve birer kaya parçası gibi dururlar su geçirmeden
Zamanın derin ırmakları önünde…
Köylüleri, söyleyin nasıl
Nasıl kurtaralım?[16]

Şükrü Erbaş

Bu kitaba değinmişken, John Berger'in Marksizm yorumunu "özgün" kılan bir yönüne değinmek gerek. Berger, köylülüğe başından beri ortodoks Marksizmin[17] yaklaştığından farklı bir bakış sergilemiştir. Ona göre Marx ve ardılları, hatta Trotskiy dahi köylülüğün karakterini ve modern dünyadaki yerini doğru okuyamamıştır. Hatta bir yazısında Marks'ın kırsal hayatın budalalığı konusunda (Komünist Manifesto'da geçen bölüm) abartılı bir dil kullandığını dahi söylemiştir. Köylü deneyiminin özünde evrensel olduğunu ve dünyanın en eski deneyimi olduğunu, onların yaşamımdan çıkarılacak çok önemli derslerin olduğunu söyler.[18] Berger'in köylülükle ve kırsal yaşamla kurduğu bu yarı duygusal, yarı kültürel (entellektüel ama daha da çok pratik) bağ bir aşamadan sonra 1962 yılında, Yukarı Savoie'da, Fransız Alpleri'nde, İsviçre sınırına ve Cenevre'ye çok yakın bir köy olan Annemasse'ın Quincy köyünde yaşamaya başlaması ile daha da derinleşecektir. O kadar ki, entelektüel faaliyetleri ve seyahatleri dışında kalan zaman diliminde, "pratik olarak bir

15 John Berger, Jean Mohr, a.g.e., s. 96.

16 Bu mükemmel şiirin tamamı için: Şükrü Erbaş, *Seçilmiş Şiirler,* İstanbul: Piya Kitaplığı, 2003, s. 48.

17 Burada "ortodoks" kavramı elbette olumlu anlamda kullanılmaktadır.

18 John Berger, *O Ana Adanmış,* s. 141.

köylü gibi yaşadığını" ifade eder. Bu tercih başka bir açıdan ise; üst-orta sınıf bir İngiliz, (eski) bir asker ve bir Londralı olarak, **Marksizmi ve devrimciliği tercih ettiği andan itibaren burjuvaziye ve onun yaşam biçiminin en "modern" ve "güncel" biçimi olan metropol yaşamına vermiş olduğu radikal bir yanıttır.** Berger'in, *Onların Emeklerine* üst başlığı ile yayımlamış olduğu *Domuz Toprak (*1979), *Leylak ve Bayrak* (1990) ve *Bir Zamanlar Europa'da* (1990) üçlemesi yok olmakta olan bu yaşam biçimini anlamlandırma ve "komşu"larına bir nevi borcunu ödeme çabasıdır. Bu üçlemede köylülük, göç, entegrasyon ekseninde köylülüğün yaşamış olduğu gerek ekonomik, gerek sosyal olgu ve sorunları, gerekse özellikle Batı Avrupa'nın kalbinde göçe ve devamında "işçileşmeye" zorlanmış olan bireyin yaşadığı "yabancılaşmayı", çok farklı boyutlarıyla ve derinlikli olarak son derece etkileyici bir biçimde ele alır.

Sonuç olarak **katı ve kesinleşmiş bir yargıya varmamakla birlikte; özellikle modern dünyada köylülerin ortaya koydukları soruyla siyasal gerçeklik arasındaki ilişkinin iyice irdelenmesi gerektiğini söyler.** Şöyle der bir söyleşisinde:

> Bilgeliklerinin yanı sıra bazen ne kadar kurnaz, esrarengiz olduklarını da söylemekte yarar var. Sadece köylüleri değil, hiçbir insan grubunu idealize etmemek lazım. Troçki gibi Marks da eleştirel bakar köylülere. Patates çuvalına benzetir. Kentle köyler arasındaki sevgisizlik, saygısızlık yüzyıllar öncesine uzanıyor. Kiliseye bakın: Yoksulların peygamberi İsa'yla Vatikan'ın İsa imgesi de birbirinden farklıdır. Tıpkı Türkiye'de Yunus Emre'nin Kuran'a bakışının, sultanların bakışından farklı olması gibi. Harika bir ozan Yunus. Köyde yaşamaya başlarken hafızanız çeşitli fikirlerle dolu olabilir. Öncelikle öğrenmeye hazır hale geliyorsunuz. Bu açık olmak, dinlemek demek. Bazen hızlı yargılar vermeniz gerekir. Sanki, yaşlandıkça anlık yargılarınız karmaşıklaşıyor. Kendilerini çözmek zor bu yargıların, değil ki teorik çıkarsamalar yapmak...[19]

Burada Marksizmin yaklaşımına kendi bakışı ile eleştirel bir yaklaşım vardır, ancak yine de ideolojik olarak karşı ya da farklı bir uca savrulmaz ve sonucu şöyle bağlar:

> Şu ya da bu biçimde her zaman sermayenin çıkarıyla ilgili olan bu siyasal konjonktür ("köylülüğün" konumu, "mülkiyet" ilişkileri..vs., -Ş.R.-) Marksist çözümlemeye açıktır.

Bunların yanında; Berger, "sosyalist deneyimler"den (bürokratik işçi devletleri) yola çıkarak köylülere yönelik olumsuz uygulamalarından bahsederken her seferinde Stalinizme referans yapar. Yukarıdaki söyleşiden alınan pasajın hemen devamında şöyle der örneğin:

Bu nedenle Stalin döneminde köylülüğün şiddet kullanılarak dönüştürülmesi,

19 Bkz.: http://kulturservisi.com/p/john-berger-turkiyenin-farki-tukenmeyen-trajedi.

> kolhozlara zorlanması gibi büyük insanlık suçları işlendi. Tüm bunlar gerçeği gören bazı bolşeviklerin uyarılarına karşın yapıldı.[20]

Burada kastettiği "bazı Bolşevikler" Trotskiy ve onun izinden giden yoldaşlarından başkası değildir elbette. Yine "Köylü Deneyimi ve Modern Dünya" başlıklı bir denemesinde de şunu yazar:

> Rusya'da özellikle Stalin döneminde, milyonlarca köylü acımasızca yok edildi. (…) Kurban vermeye dayanan Stalinci bir fırsatçılık hüküm sürmeye başladı; geçmiş de yeniden yazıldı.[21]

Hatta aynı denemede Lenin'e atıf yaparak: "Geçmişin bir kalıntısı olduklarından köylülerin **ortadan kalkmaları gerektiği** sonucuna - tıpkı Ortak Pazar konusunda Mansolt'un, Sovyetler Birliği bağlamında da Lenin'in yaptığı gibi- varmak gerekmez mi?"diye sormayı ihmal etmez.[22]

Bir ara başlık: Alplerin Yaşar Kemal'i!

Tam bu bağlamda, geçerken özellikle yukarıda anılan bu üçlemede, ama hemen her eserinde yer alan yine şiir kıvamındaki doğa ve hayvan tasvirlerinin hakkını teslim etmek gerekir. Berger, **o eşsiz gözlem gücüyle, yıllarını verdiği eleştirinin ve yorumun (fotoğraf sanatı) öznesi olan fotoğraf makinesi kadar dakik olan keskin gözleri ve algısı ile mükemmel betimlemeler yapar:**

> Dağlarda yetişen çiçeklerin düzlüklerde yetişen aynı çiçeklerden daha parlak ve yoğun renkleri olur; benzer bir ilke gökgürültüsü için de geçerliydi. Dağlarda şimşek de sadece çatallanarak çakmaz, daireler çizerek, dans eder, gök yalnızca gümbürdemez, yankı yapar. Ve bazen bir sonraki gökgürültüsü geldiğinde, öncekinin yankısı hâlâ yankılanıyordur, öyle ki körüklenme süreklidir.[23]

Ya da:

> Gelincik çiçek açmazdan önce, yeşil çiçek zarfı bir bademin dış kabuğu kadar serttir. Sonra günün birinde bu kabuk çatlayıp açılır. Üç yeşil kabuk parçası toprağa düşer. Zarfı açan bir balta değildir, sadece, zar kadar ince, bez gibi katlanmış, top olmuş taç yapraklarıdır zarfı zorlayan. Bu taç yaprakları açılırken renkleri neonumsu pembeden, çayırlarda görülebilecek en cart kırmızıya dönüşür. Sanki çiçek zarfını çatlatan güç, bu kızılın kendini gösterme ve görülme isteğidir.[24]

---

20 Bkz.: aynı söyleşi: http://kulturservisi.com/p/john-berger-turkiyenin-farki-tukenmeyen-trajedi.
21 John Berger, *O Ana Adanmış,* s. 144.
22 A.g.e., s. 141. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)
23 John Berger, *Bir Zamanlar Europa'da,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 62.
24 John Berger, a.g.e., s. 113.

Bu ve benzeri tasvirler, anlatımlar sayısızdır. **Bu yönüyle Berger için Alplerin Yaşar Kemal'i benzetmesi çok da abartılı olmayacaktır.** Berger, her şeyine işlemiş bu doğa aşkının kökenini ve biçimini, sanatçı Ian Breakwell ile birlikte yaptığı bir filmde şöyle anlatır:

> Küçük bir çocukken, dört altı yaş arası, doğaya dair güçlü bir algım vardı. Çoğu çocukta ya da tüm çocuklarda olduğunu sanmıyorum. Sonra mantık, rekabet ve diğer öncelikler tarafından sökülüp atıldı. Doğa seni, tanıdığın herkesi ve başına gelen her şeyi çevreleyen bir yumurta şekline sahipti… Doğanın yumurtası yoğundu ve var olan her şeyi içine alıyordu. Onu bir yumurta olarak düşündüm çünkü köşeleri olmayan bir kaptı. Dışında hiçbir şey yoktu. Hiçbir şey.

Tam da burada, geçerken Berger'in Türkiye ve bu coğrafya ile de özel bir bağı olduğunu hatırlatmak gerek okuyucuya. Bir dizi eserinde Türkiye'ye, Türkiyeli işçilere, göçmenlere gönderme vardır. Sadece bir örnek olarak; *Leylak ve Bayrak* romanının kahramanlarından Murat, *Hedef* isimli devrimci bir gazetenin dağıtımcılarından Türkiyeli sosyalist ve göçmen bir işçidir. Berger, "Sanat ve Devrim" kitabını 1974'te yayımlayan Yankı Yayınları sahibi Kemal Demirel ve Türkiye'deki çevirmenlerinden biri Cevat Çapan'ın daveti üzerine Türkiye'ye yapmış olduğu ilk ziyaretinde; 1979 yılında, Sungur Savran'ın deyişi ile "Türkiye'nin (Anadolu ve Kürdistan-Ş.R.) ovasını, dağını, kurdunu, kuşunu, köylüsünü, kentlisini en iyi anlatan insan"[25] Yaşar Kemal ile Kumkapı'da Kör Agop'un meyhanesinde türküler üzerine sohbet etmiştir. Aynı gezide şair Can Yücel ve yönetmen/oyuncu Mehmet Ulusoy ile aynı sofrada bulunmuş, meclisteki herkes ile Cevat Çapan'ın deyişi ile "kırk yıllık dost" gibi sohbet etmiştir. Yine Cevat Çapan'ın bir arkadaşının evinde, Ruhi Su'yu dinlemiş, bir başka arkadaşlarının evinde Beklan Algan'ın sahneye koyduğu *Cesaret Ana ve Çocukları* oyununu televizyondan izlemiş, Sait Faik'in amcaoğluyla tanışmış, onun verdiği Sait Faik'in Fransızcaya çevrilen öykü kitabını kendi ifadesi ile "sabaha kadar okumuştur".[26]

İstikrarlı bir anti-Stalinist

Yukarıda yapmış olduğumuz alıntıların yanında Berger'in "iflah olmaz" anti-Stalinizmine ilişkin, bütün kitaplarına adeta serpiştirilmiş yine çok sayıda pasajı vardır. Bu tespitleri kâh Picasso'nun yozlaşma sürecini anlatırken, kâh romanlarındaki karakterleri konuştururken, kâh fotoğraf ya da resim eleştirilerinde sakınmadan ortaya koyar. Bunun kökenleri sanat dünyasına girişinin ilk yıllarına kadar gider. Berger'in ilk boy gösterdiği yıllar olan 1950'lerde, Britanya'da aynı zamanda tiyatroda

25 Sungur Savran, "Yaşar Kemal'in Ardından; Dört Yürekli Dev", *Devrimci Marksizm*, Sayı 23, İlkbahar 2015, s. 151.

26 Aktaran Cevat Çapan, John Berger, *Gökyüzü Mavi Siyah,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 17.

John Osborne, John Arden, Arnold Wesker; romanda Kingsley Amis, John Wain, John Braine; sinemada Lindsay Anderson, Karel Reisz ve "Özgür Sinema" akımının öbür yönetmenleri "Öfkeli Gençler" diye anılan yaratıcı bir kuşak olarak ortaya çıkmış ve İngiltere'de sanat ve kültür hayatına yeni bir canlılık getirmişti; ancak ilk yıllarında işçi sınıfı ideolojisine yakın görünen ve sosyalizan hareketin özelliklerini taşıyan bu yazar ve sanatçıların bazıları 1960'a gelindiğinde düpedüz kurulu düzenin sözcüleri haline gelince Berger, bu çevreden ve Stalinist ekolün hâkim olduğu sanat alanından (aslında kendileri alternatif olduğunu iddia etse de, bir tür "piyasa"dan) kendini çekmiştir. Gerek 1958'de yayımlanan *A Painter of Our Time* (*Zamanımızın Bir Ressamı*) romanı, gerekse 1960'da yayımlanan sanat denemelerini içeren *Permanent Red* (*Sürekli Kızıl*) kitabıyla (bu haliyle "Devrimci") Marksist bir yazar olmayı sürdürmüştür. Bu kitapları, 1962'de *Foot of Clive* (*Clive'ın Ayağı*), 1964'te *Corker's Freedom* (*Mantarcının Özgürlüğü*) romanları izlemiştir. Bu eserlerinde modern İngiliz şehir hayatındaki en derin ve çarpıcı "yabancılaşma" ve "melankoli" sahnelerini işlemiştir.[27]

Berger'in anti-Stalinizminin doruğu 1969 yılında yazmış olduğu *Sanat ve Devrim* adlı eseridir. Burada Berger, Ernst Neizvestny isimli Sovyet (Rus) heykeltraşın yaşamı ve eserleri üzerinden, Sovyet Devrimi'nin ilk yıllarından başlayarak Lenin ve Trotskiy'in sanat anlayışını ve adım adım Stalin ve bürokrasinin hem sanata, hem de sanata yönelik saldırılarını, müdahalelerini anlatır. Elbette bu anlatımlarda Yessenin ve Mayakovski'nin intiharlarına (aslında cinayet(!)) ve dönemin toplumsal gelişmelerine de sık sık referans yapar. **Stalinist sanat anlayışının eleştirisi giderek, zorunlu olarak toplumsal ve politik eleştiriye dönüşür.** Şöyle der Berger:

> Bu sanatın ruhu ("Stalinist sanat", -Ş.R.-) kötü örgütleme, kişisel çekişmeler ve kopmalar yüzünden eski coşkusunu yitirmişti; fakat daha derinden, onu Sovyetler Birliği'ndeki başka gelişmeler yıkmıştı, egalitarianismin yadsınması, ayrıcalığın gittikçe çoğalması ve resmen onaylanması, çiftliklerin kamulaştırılmasında kullanılan gereksiz şiddet, hızlı sanayileşme programının doğurduğu bazı geçişi ama korkunç sonuçlar yıkmıştı. Artık, bir avuç sanatçının kurtulmuş yığınların temsilciliği yaptıklarına inanmaları olanaksızdı.[28]

Berger, kitabın sonunda, heykeltraşın özel yaşamından da yola çıkarak (zira Neizvestny 2. Dünya Savaşı'nda Nazilerle çarpışmış ve ölümden son anda dönmüş kahraman bir askerdir aynı zamanda) muazzam bir anti-emperyalizm bildirgesi çıkarır. Aynı zamanda enternasyonalist kimliğini de açığa çıkarır: "Tek ülkede sosyalizm siyaseti, 1920'lerin ortasında, Stalin tarafından bir dogma olarak kabul

27 Bkz. Andrew Marr : "John Berger neden yeryüzündeki en teorik olmayan Marksist?" https://dunyadanceviri.wordpress.com/2017/01/08/john-berger-neden-yeryuzundeki-en-teorik-olmayan-marksist-andrew-marr/

28 John Berger, *Sanat ve Devrim,* Ankara: V Yayınları, 1987, s. 27-28.

edildiği zaman, Sovyetler Birliği'nin dünya devrimciliğindeki önderliğinden ödün verilmiş oldu."[29]

Berger, Stalin sonrası dönemde de, üstelik Stalin eleştirisi altında aynı bürokratik anlayışın hakimiyetinin sürmüş olduğunu, kitabın öznesi Neizvestny'nin bizzat Hruşçof'la yaşadığı gerçek bir diyalogla aktarır: "Stalin'in kullandığı yöntemler yanlıştı, sanatın kendisi değil" diyen Hruşçof'a yanıt verir Neizvestny: "Bir Marksist olarak nasıl böyle düşünebiliriz, anlamıyorum. Stalin'in kullandığı yöntemler kişiyi putlaştırmaktan başka bir şeye yaramamış bu da izin verdiği sanatın özü durumuna gelmişti. Dolayısıyla, sanatın kendisi de kokuşmuştu."

Berger, *G.* romanının bazı bölümlerinde, Stalinizmin nasıl korkunç bir politika ile adım adım revizyonizme kaydığını, "sosyal demokrat" partilere dönüştüğünü, devrimden, işçi sınıfından uzaklaşarak parlamenter burjuva topluluklara evrildiğini anlatır.[30]

Hoşbeş kitabında ise belli parçalarda, Stalinizmin Gulag politikalarından ve yine köylülüğe uygulanan şiddetten söz eder.[31]

*Buluştuğumuz Yer Burası'*nda ise yine bazı pasajlarda, Stalinist parti yapısının işçi hareketini ve bütün bir toplumu nasıl tarumar ettiğinden, işçi demokrasisini ayaklar altına aldığından dem vurur.[32]

*Bento'nun Eskiz Defteri'*nde Rus (Sovyet) yazar (aynı zamanda demiryolu işçisi, gazete muhabiri) Andrey Platonov ve onun karakterleri üzerinden Stalinizmin yanlış politikalarını, birçoğu gerçek komünist olan insanlara çektirdiği acıları, ölümleri, işkenceleri, sürgünleri aktarır.[33]

Bir Fotoğrafı Anlamak kitabının belli sayfalarında ise Stalinizmin Hitler ve faşizmin yükselişindeki rolünü teşhir eder. Daha 1969 yılında yazmış olduğu makalede, Alman Komünist Partisi'nin Stalinizmin yönlendirmesiyle nasıl büyük bir hata yaparak, Komintern'in "sosyal faşist" ilan ettiği SPD'nin 9 milyon seçmenini etkileme şansını kaybettiğini, aslında Hitler'in yükselişinin önlenmesinin pekâla mümkün olduğunu anlatır. Devamında ise aynı Stalinist kafadaki Fransız Komünist Partisi'nin ikiyüzlülüğünü ortaya serer.[34]

Okuyucuyu alıntıya boğmadan Stalinizm bahsini Berger'den Trotskiy'e selâm niteliğindeki bir alıntıyla kapayalım. Berger, 2002'de kaleme aldığı, "Terörizme Karşı Savaş mı, Terörist Bir Savaş mı?" başlıklı makalesinde ABD'nin Afganistan işgalini "demokrasi" adına destekleyen sözde aydınları ti'ye alarak politik aptallıklarından bahsediyor, bu desteği bir bildiri ile gözlerden uzak bir otelde açıklamalarına ithafen *"***Yalıtılmış Süper Lüks Turist Ahlâkı***"* diye tanımlıyor.[35]

29 A.g.e., s. 113.
30 John Berger, *G.*, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 94.
31 John Berger, *Hoşbeş,* İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 83.
32 John Berger, *Buluştuğumuz Yer Burası,* İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 219.
33 John Berger, *Bento'nun Eskiz Defteri,* İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 161-166.
34 John Berger, *Bir Fotoğrafı Anlamak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s. 44-45.
35 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin,* İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 53.

Hatırlanacak olursa; Trotskiy de meşhur *İhanete Uğrayan Devrim*'inin "Giriş" bölümünde "Sovyetler Birliği'nin Dostları" diye tanımladığı ve üç gruba ayırdığı Stalinizme boyun eğmiş Batılı aydınların oluşturduğu ekolün yazdıklarını şöyle tanımlar: "**Kültürlü Burjuvazi İçin Bolşevizm**" ya da "**Radikal Turistler İçin Sosyalizm"!**[36]

Güzel selâm değil mi? Son olarak Berger, benzer bir selâmı *Leylak ve Bayrak* romanındaki baş karakterlerinden Zsuzsa'nın annesinin evine verdiği ad ile göndermiştir Trotskiy'e: "Mavi Ev"![37]

Berger'in dinmeyen sınıf kini ve son nefesine kadar hiç vazgeçmediği Marksizm

Berger, 1983 yılında yazdığı "Doğum Tarihi 5.11.1926" (Berger'in kendi doğum tarihidir) başlıklı şiirinde şöyle yazıyor:

(…)
Söyle bana kanayan ne
Sen, gözleri karanlıkta da gören.

Kâr uğruna
Kolu bacağı kesilen dünya
Kanıyor
Kan deryası sokaklarda.[38]

Tüm bir şiir evreninde sınıf kininin sembolü olarak en estetize edilmiş dizelerindendir bunlar. Yeri gelmişken Berger ile beni dost, yoldaş yapan pasajları da tam burada aktarmam gerek. 1991 yılının Ekim ayında okudum ilk olarak, aşağıda aktaracağım satırları. O zaman ben de tarihsel olarak deyim yerindeyse "son demlerini" yaşamakta olan Stalinist bir örgütte idim. Yeni yeni okumaya başladığım alternatif yapıtlar, çeviri metinler, yazılarla birlikte Kürt sorunu (ulusal sorun) ve kadın sorununun zihnimde yarattığı fırtınalardan dolayı entelektüel olarak çoktan kopmuştum o gruptan, ama hâlâ duygusal bağım sürmekteydi. SSCB'nin yıkılmasının üzerinden sadece aylar geçmişti. Birçokları gibi büyük travma yaşıyordum. Nasıl olur da o "kale" böyle kolay yıkılıp gider, bizi kimsesiz, öksüz çocuklar gibi(!) bırakırdı? (O günlerde Trotskiy ile tanışmamıştım zira.) Şimdi biz ne yapacaktık? Kapitalizm

36 Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, İstanbul: Alef Yayınları, 2006, s. 3.

37 İspanyolcası ile "Casa Azul". Trotskiy'in Meksika'daki sürgün yıllarında, Diego Rivera'nın daveti üzerine iki yıl boyunca kalmış olduğu Frida Kahlo ve Diego Rivera'ya ait olan ve Frida Kahlo'nun doğduğu ve çocukluğunun geçtiği, Frida'nın ölümünden sonra müzeye dönüştürülmüş olan ev.

38 John Berger, *Gökyüzü Mavi Siyah*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 80-81.

her şeyi teslim mi alacaktı? Yoksa bizi de mi?[39] Burjuvazinin egemenliği alt edilmez, kaçınılmaz mıydı? İşte tam böyle bir ruh halinde iken, Berger'in de çok sevdiği şehirlerden biri olan İstanbul'da bir vapur yolculuğunda şimşek gibi çarpmıştı yüzüme şu satırlar:

> Yeni gelen göçmenlerin yaşantısı uzun süre önce gelmiş, yerleşik proleter ya da alt-proleterinkinden değişiktir. **Bir göçmenin yaşadığı yerinden olmuşluk, evsizlik ve terk edilmişlik, yaygın ve genel bir yaşantının en aşırı ucudur. "Yabancılaşma" terimi her şeyi açıklar.** (…) Kendi anayurdunda, kendi evinde, üç arabası, birkaç televizyonu, tenis kortu ve şarap mahzeniyle bir burjuvanın evsizliğinden bahsetmek mümkündür, **ama bu sınıfla ilgili hiçbir** şey **ilgilendirmiyor artık beni, çünkü bu konuda keşfedilecek yeni bir şey de kalmadı.**[40]

1984'te yazmış olduğu, Türkçeye 1987'de çevrilmiş olan, hayatımı değiştiren o küçücük kitapta nasıl da umut dolu, alternatif bir evrene götürmüştü beni Berger! Üstelik aşktan dostluğa, doğadan yolculuğa, cinselliğe kadar değinmediği konu yoktu topu topu 101 sayfayı bulan bu metinde. Marx'tan da çok çarpıcı alıntılar vardı. Ama onlar bile değil (!), Berger devam ediyordu beni "çarpmaya":

> Şehir o zamanlar savaştan yeni çıkmıştı ve **yoksulluk içindeydi ve maldan mülkten yoksun insanların soylu içtenliğini** ilk kez orada öğrenmeye başlamıştım. Bu dünyada **güçlü olanlarla mümkün olduğu kadar az bir ilişkim olmasını** istediğimi de ilk orda keşfetmiştim. Bu sonraları **bütün bir hayat boyunca süren bir tiksintiye dönüştü**.[41]

"İşte bu" dedim kendi kendime Boğaz'ın masmavi sularına, Ekim'in nemsiz, parlak gökyüzüne, martıların bembeyaz kanatlarına bakarak. "İşte bu damar benim izlemem gereken". Daha sonra Trotskizm ile tanışmama ve buluşmama da ilham kaynağı olacaktı bu damar.

Daha 60'larda; "Hiçbir zaman burjuva kültürüne ve toplumuna muhalefetimden taviz vermeyeceğim" diyen Berger, yıllara, moda akımlara inat dediğini yapmıştır ve daha sonra son nefesine kadar da yapacaktır. Yıllar sonra Marx'ın en büyük ilham kaynaklarından biri, en sevdiği filozof olan (17. yüzyılda yaşamış) aynı zamanda mercek yontucu, teknik ressam Baruch Spinoza'nın düşüncelerini, bir dizi yarı-otobiyografik eskizle birleştirerek dünyayı, toplumu ve insanları elbette Marksizm ışığında yorumlamaya, çözümlemeye giriştiği muhteşem, benzersiz eseri *Bento'nun Eskiz Defteri*'nde de aynı izden gidiyordu. O kitapta ilk yayımcısı

---

39 Nitekim bu buhranlı günlerden sonra nice "komünist" arkadaşımız, yoldaşımız gerçekten de kapitalizme ve onun kültürüne teslim olacak, hatta o saflarda yerini alacaktı!

40 John Berger, *Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü,* İstanbul: Adam Yayınları, 1987, s. 65.

41 A.g.e., s. 79. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

Erhard Frommhold'la "kardeşlik" olarak tanımladığı ilişkisini anlatırken, aralarındaki güvenin **"son tahlilde tarihi Marksist açıdan okumaktan doğan varoluşsal bir güven"** olduğunda söz ediyor. Düzeltiyor; okumak değil bakış açısı; önemli olan **uzun erimli (yüzyılları kapsayan) ve acil (yarın öğleden sonra saat iki buçuk) olanı kapsayabilen farklı bir zaman algılayışı!**[42]

Aynı kitapta her ciddi siyasi protestonun mevcut olmayan adalete yapılan bir çağrı ve bu adaletin gelecekte bir biçimde gerçekleşeceğine dair umut olduğunu anlatır. Ve devam eder;

> Ancak protestoların birincil nedeni bu umut değildir. Karşı çıkmamak son derece onur kırıcı, küçültücü, ölümden de beter olacağı için protesto eder insan. **Barikat kurarak, silahlanarak, açlık grevi başlatarak, omuz omuza haykırarak ya da yazarak karşı çıkar; çünkü gelecekte ne olacak olursa olsun, içinde bulunduğu ânı kurtarmaktır derdi.**[43]

Ahh Mehmet Tunç, Taybet Ana duyuyor musunuz? Ya sen Ali İsmail, Ethem, Abdocan? Seni mi, sizi mi, sizleri mi anlatmış daha 2012'de! Hiç tanımadan!

"Evet hâlâ Marksistim" der gururla haykırarak Berger.[44] Ve açıklar:

> Evet, başka şeylerin yanı sıra, **hâlâ Marksistim**. Kapitalizmin, özellikle günümüzün finansal kapitalizminin felaket üreten süreçleri ortadayken Marx'ı kim görmezden gelebilir. Marx, kapitalizmin özünü oluşturan süreçlerin analizini yaptı, kapitalizmin kaçınılmaz krizlerini, döngüsel krizlerini öngördü. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ve güya komünizmin tarihe karışmasından sonra, Marx'ın miyadını doldurduğu söylenir olmuştu. Ama şimdi hiç de öyle olmadığı görülmeye başlandı. Özellikle genç kuşakların Marx'a ilgi duyduklarını gözlemliyorum. Dolayısıyla Marx'a dönmüş olduğu söylenebilir. (…) **Marx, kapitalizmin tarihsel sürecinin analizini yaptı, o analizler hâlâ bugünün kapitalizmine, dünyada olup bitenlere ışık tutuyor.** O analizle kapitalizme nasıl karşı konacağına dair de yol gösteriyor. (…) **Fırlatıldığımız bu dünyayla, bu dünyanın politik, ekonomik ve sosyal doğasıyla başa çıkabilmek için Marx çok, çok önemli bir kılavuz.** O nedenle bana "hâlâ Marksist misin?" diye soranlara, "evet, Marksistim" diyorum. Çünkü dünyaya bakışımı büyük ölçüde Marx'a borçluyum. Marx'ın yazdıklarını anladığımı sanıyorum.[45]

Aslında, bütün o diğer söyledikleri ve yazdıkları ile doğru çevirisi şudur: **"Evet, John Berger hâlâ devrimci ve hâlâ Marksist !"**

---

42 John Berger, *Bento'nun Eskiz Defteri, İstanbul:* Metis Yay*ınları,* 2012, s. 50.

43 Age., s. 87.

44 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin,* İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 16.

45 John Berger, Yücel Göktürk, *İstanbul'dan Gelen Telefon,* İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 42-44. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

Katıksız bir anti-emperyalist, anti-Siyonist, her daim enternasyonalist

(…) Dostlar ki bir kerre bile selâmlaşmadık
aynı ekmek, aynı hürriyet, aynı hasret için ölebiliriz.
Ve düşmanlar ki kanıma susamışlar
kanlarına susamışım. (…)[46]

Nâzım Hikmet

Berger, Batı aydın dünyasında nadir görülecek ölçüde bir anti-emperyalisttir. Batı dünyasına ve Avrupa'ya her fırsatta en sert eleştirileri yöneltir. Ortadoğu, Asya ve Latin Amerika ülkelerine emperyalist ülkeler (gerek ABD, gerek vatandaşı olduğu Birleşik Krallık/Büyük Britanya, gerekse bir bütün olarak Avrupa Birliği) tarafından yapılan baskıları kınar. Kaç Batılı "aydın" şu satırları kaleme alabilir?

> Kapital kendi içinde acımasızlığın önceki tüm biçimlerini taşıyor, o eski biçimleri geçersiz kılıyor. Bu geçersiz kılma durumu Batı'ya, dünya çapında yürüttüğü ikiyüzlülükler için bir dayanak oluşturuyor; bu ikiyüzlülüklerin en sonuncusu da 'insan hakları' konusu.[47]

Berger, Che Guevara'nın katledilmesinden hemen sonra yazdığı yazının başlığını şöyle koyacaktır: *"Emperyalizmin Sureti"*. Filistinli tutsakların mektuplarından yola çıkarak neredeyse anti-Siyonist bir manifestoya dönüştürdüğü *A'dan X'e* kitabında "Demokrasi", "Özgürlük", "İlerleme" kavramlarının karşısına açıkça "Emperyalizm", "Kapitalizm" ve "Kölelik" kavramlarını koyar ve "Küreselleşme"yi, "Serbest Piyasa"yı ve "Doğal Düzen"i teşhir eder.[48]

Berger, Cezayir işgalinde Fransa'nın kendi ifadesi ile "alçakça savaşı"nı, Afrika sömürgelerinin ABD işbirlikçileri tarafından diktatörlüklerle yönetilmesini açıkça eleştirir.

"Sanat ve Devrim"'in belli bölümlerinde de, aynı zamanda emperyalist ülkelerin katliamcı, soykırımcı, toplu kırımcı yüzünü ortaya serer, emperyalizmin daha yoğunlaştığından ve gürültücü olduğundan bahseder. İnsan Hakları Bildirisi'nin bir ikiyüzlülük belgesi olduğunu son derece berrak ve keskin bir dille deklare eder.[49]

Berger'in anti-Siyonizmi ender bulunan ölçüde şiddetli, sistematik ve agresiftir. 2006 yılında Filistin liderliğindeki *Devrimci Marksizm* okurlarının iyi tanıdığı, yine bu derginin yazarlarının da içinde bulunduğu Boykot, Yatırımların Geri

---

46 "Fevkâlade Memnunum Dünyaya Geldiğime", Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Yayınevi anlamında ne yazık ki! -Ş.R.-), 2016, s. 645.
47 John Berger, *O Ana Adanmış,* s. 179.
48 John Berger, *A'dan X'e,* İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 59.
49 John Berger, *Sanat ve Devrim*, s. 111.

Çekilmesi ve Yaptırımlar (BDS) hareketine katılan ilk kültür insanlarından, aydınlardan biridir Berger. İsrail'e kültürel boykotu *The Guardian*'a yazdığı bir mektubuyla desteklemiş ve kültür emekçilerini İsrail'i ziyaret etmemeye, eserlerini orada sergilememeye veya icra etmemeye çağırmıştır. Berger bu çağrısını her zamanki gibi tevazuyla şöyle tanımlamıştır: "Oldukça kişisel bir çağrı.(…) hükümetlerine karşı çıkan cesur İsraillilere cesaret vermenin ve Filistinlileri ise bir şekilde hayatta kalmaya devam etmeleri konusunda yüreklendirmenin bir yolu."[50] Filistin halkının peşinde olduğu "adalet"e destek veren Berger, kararlılığını eyleme geçirmiş ve her daim yerleşimci işgalci Siyonist sömürgeciliğe ve Apartheid'a karşı duran ve mağdur edilen Filistinlilerin safında yer almıştır. Berger'in 2006 tarihli mektubu buna uygun olarak şöyle der: "Şimdi başkalarının kampanyaya katılma zamanı; Primo Levi'nin sorduğu gibi: Şimdi değilse, ne zaman?"[51] Bu tavrın bir parçası olarak; 2009'da Filistinli şair Mahmut Derviş'in epik şiiri "*Mural"*'ı, Rema Hammani'yle birlikte çevirdi ve resimledi.

John Berger, kuşkusuz ki Marksizm ile ilk tanıştığı anlardan başlayarak aynı zamanda tutarlı bir enternasyonalisttir. Yukarıda aktardığımız anti-emperyalist tavrın ardında, doğal olarak son derece net ve bariz bir enternasyonalizm mevcuttur. Berger, henüz 1972'de *G.* romanıyla "Booker" ödülünü almış, ödül törenindeki konuşmasında, Batı Hint Adaları'ndaki ticari faaliyetleri nedeniyle Booker McConnell'ı kınamış, ödül olarak verilen 5 bin sterlinin yarısını Karayipler kökenli Siyah Kurtuluş Mücadelesi yürüten devrimci hareket "Kara Panterler" örgütünün Britanya seksiyonuna bağışlamıştır. (Hatırlanacak olursa Karayiplerin ciddi bir bölümü İngiliz sömürgesidir.) Bunu olağanüstü tevazusuyla şöyle ifade eder: "Bu küçük jest siyah Afrikalıların verdiği uzun, uzun, uzun mücadeledeki milyonlarca katkının küçücük bir parçasıydı." Diğer yarısını da yukarıda aktardığımız *Yedinci Adam* kitabına ve belgeseline harcamıştır. **Bu iki aktarmanın kendisi dahi, başlı başına bir enternasyonalist eylemdir.** Berger, bunun yanı sıra dünyanın her yerindeki özgürlük ve eşitlik arayışında olan insanlarla, gruplarla gücünün ve enerjisinin yettiği, uzandığı her yerde ve her an dayanışma içerisinde olmuştur. Daha ilk günlerinden itibaren Meksika'da yerli halkın kurtuluş mücadelesini veren Zapatistalar ve onların sözcüsü Subcomandante Marcos ile ilişki kurmuş, ileri yaşına rağmen Chiapas'ta, Lacandon ormanlarında kalmıştır.[52] Picasso'nun 1937'de Franko yanlısı Alman uçakları tarafından bombalanan İspanya şehri Guernica'yı resmettiği ünlü tablosundan yola çıkan Berger 2006'da bugünün Beyrut'unu "Guernica'dan Sonra"yı resmetmiştir. Berger, Güney Afrika'daki Apartheid rejimine karşı da her türlü girişimde, etkinlikte yer almış, Avrupa'daki Türkiyeli ve Kürdistanlı siyasi göçmenler ve devrimciler ile daima dayanışma içinde bulunmuştur.

---

50 https: //www.theguardian.com/uk/2006/dec/15/israel.booksnews)

51 https://electronicintifada.net/content/john-berger-and-93-other-authors-film-makers-musicians-and-performers-call-cultural-boycott.

52 John Berger, *Fotokopiler, İstanbul:* Metis Yay*ınları*, 1999, s. 113.

Berger, Türkiye'ye ikinci gelişinde 1997 TÜYAP Kitap Fuarı'nda, daha henüz Kürt hevallerin deyişi ile 93 Konsepti'nin bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde, fuarın o yılki konusu olan "İfade ve Yayınlama Özgürlüğü" kapsamında bir konuşma yapmadan önce, gerçek bir aydın tavrıyla Sartre'vari bir hareketle, herkesi cezaevindeki siyasi tutsaklar için bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir.

Elitizm karşıtı ve devrimci, militan bir sanatçı duruşu

(…)
Felsefeye önem veren düşünür artıkları
Sanat dünyasının doygun yaratıkları
Düşünce toptancıları duygu işportacıları
Ben gidince geriye kalacaksınız benden

Her zaman böyle olur
Rüzgâr toz bulutları bırakır giderken[53]

Afşar Timuçin

Hemen hemen bütün eleştirmenlerin kabul ettiği üzere, Berger, Rönesans'tan bu yana tüm Batı sanat geleneğinin eleştirisi üzerine ciddi bir Marksist argüman geliştirmiştir.

Çok çok farklı akımların da ortak olduğu yaygın bir yoruma göre **sanat tarihi ve sanat eleştirisi Berger'den sonra bambaşka bir evreye girmiştir.**

İlk olarak bir televizyon programı olarak ortaya çıkardığı *Görme Biçimleri,* içerik ve biçim olarak BBC'nin o güne kadar ve o günden sonra yayınladığı "kültür" programlarından bütünüyle farklı, bu programların ve diğer Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki benzerlerinin hemen hemen taban tabana zıt kutbunda olacaktı. Berger, bu serinin daha ilk bölümünde yaptığı hareketle izleyiciyi ve bütün sanat dünyasını şok edecek, ilk "militan" eylemini de yapmış olacaktı. Yaptığı şey: o dönemin modası tarzda bir gömlek ve yine dönemin popüler "disko" tarzı saçlaryla, İtalyan Rönesans ressamı Sandro Botticelli'nin bir eseri önünde durup, bir bıçakla resimdeki Venüs'ün kafasını kesip çıkarmaktı. Berger'in "şiddet"le darmadağın ettiği resim, elbette aslı değildi. Ancak kopya olması gerçeği izleyicinin şaşkınlığını ve yaşadığı şoku azaltmamıştı. Berger, bu eylemin ana fikrini; siyasi ve entelektüel olarak da çok yakın olduğu Alman Marksist filozof Walter Benjamin'in 1935'te yazdığı "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri" adlı makalesinden uyarlamıştı. Tıpkı *Görme Biçimleri*'ndeki denemelerin birçoğunda kendi deyişiyle "fikirleri Benjamin'den almış olduğu" gibi. Bu "militan" eylem ile, o güne dek sadece elit sanat tarihçisi ya da eleştirmenlerinin "kutsal bir emanet" muamelesi ya-

53 "Geçen Zamanın Türküsü". Şiirin tamamı için bkz.: Afşar Timuçin, *Savaşçı Türküleri,* İstanbul: Gölge Yayınları, s. 44.

pıp kitlelere yaklaştırmadığı bir şey, işte milyonların gözü önünde paramparça oluyordu! **Kitaplarda, dergilerde, filmlerde ve reklamlarda görmeye alıştığımız imgeleri kontrol edenlerin bu eserlerin anlamını kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için nasıl çarpıttığını ve bu kontrolün aslında nasıl da kolayca ortadan kaldırılabileceğini anlatmaktı amacı.** Onu izleyen kitap da aynı şeyi yapacak; **sanatın "geleneksel", "normal" anlaşılma ve sunuş biçimine karşı bir meydan okumayı temsil edecekti.** Berger, yağlıboya tablonun tarihinden başlayarak nesne ve insanları, eşsiz bir şekilde özel mülkiyet olarak sahip olunabilecek şeyler olarak tasvir etmeye adapte edilmiş olması anlamında **kapitalist toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olarak değerlendirecek, sömürgeciliğin ve kapitalizmin korkunç, aşağılık, kendi deyimiyle "tiksindirici" yüzünü teşhir edecekti**.[54]

Kitap elbette burjuva sanat dünyasından çok sert eleştiriler alacaktı. Bunlara şöyle cevap verir Berger bütün bir burjuva dünyasını ve kültürünü cepheden karşısına alarak:

> Bizi sürekli mülkten söz etmekle suçluyorlar. Bunun tam tersidir doğru olan. İncelediğimiz toplumun, kültürün ta kendisidir mülkten başka bir şey düşünmeyen. Ne var ki bir şeye saplanıp kalan kişiye saplantısı, nesnelerin doğasında varmış gibi gelir. Bu yüzden de o şey, olduğu gibi algılanamaz hiçbir zaman. Mülkle Avrupa kültüründe ortaya çıkan sanat arasındaki ilişkiler bu kültüre doğal gelmektedir.[55]

Aklı başında bütün sanat eleştirmenleri tarafından **"yağlıboya resimden reklamlara, görselliği ve imgeleri anlamanın, eleştirel bir görme biçiminin manifestosu"** olarak tanımlanan bu kitap dünyanın bütün iletişim fakültelerinde ders kitabı olarak kabul görmekte, okutulmaktadır.

Berger'in, son derece çarpıcı ve aslında modern sanatçının (diğerlerinden çok farklı, hatta alternatif olduğunu iddia etmiş olsa da "komünist"leri de dahil) karşı karşıya kaldığı tehlikeler açısından hâlâ güncel olan bir diğer kitabı da, henüz 1965 yılında yazmış olduğu *Picasso'nun Başarısı ve Başarısızlığı*'dır. Berger, bu yapıtında Picasso'nun sanatının devasalığını tartışmasız bir biçimde ve bütün sanat içi ve toplumsal dinamikleriyle açıklıyor, fakat devamında da uçsuz bucaksız servetinin, sanat çevreleri tarafından sınırsız ve ölçüsüz bir biçimde şımartılmasının, pohpohlanmasının onu nasıl yalnızlaştırdığını, yozlaştırdığını, nihayetinde ise diyalektik bir biçimde zaman içinde sanatının da bu yozlaşmadan payını nasıl almış olduğunu teşhis ediyordu. Bu kitabın bir diğer etkisi, o dönem "komünist", daha doğrusu Trotskiy'in ifadesi ile "**Kültürlü Burjuvazi İçin Bolşevizm**" ekolünün hâkim olduğu sanat dünyasında eleştirel bakışı nedeniyle bir Stalinist yalıtıma ve dışlanmaya tabi tutulması olacaktı. Meşhur "Guernica"nın, "Barış Güvercini"nin ressamı resmi

54 John Berger, *Görme Biçimleri*, *İstanbul:* Metis Yay*ınları*, 2016, s. 31.
55 A.g.e., s. 109.

komünizmin (bilhassa İspanya İç Savaşı'nı boğan İspanyol Komünist Partisi'nin) Hruşçof döneminden sonra pek popüler sanat ikonu haline gelmiş olan Picasso ile ilgili nasıl böyle şeyler yazılabilir, böylesi keskin yorumlar yapılabilirdi?[56] Ama yapmıştı Berger, her türlü saldırıyı göze alarak. Nitekim bu yapıtın değeri ve o eleştirilerin ne kadar sağlıklı ve doğru olduğu ancak yıllar içinde anlaşılacaktı.

Berger ilk çalışmalarından başlayarak bütün çalışmalarında sanat eserinin/eserlerinin "sıradan insanlar" tarafından anlaşılması için çabalar. Sanat ve sanat eserinde **her türlü piyasa ilişkisinden ve sanatın üst sınıflarca yüceltilmesine, yoksulların ve alt sınıfların "kapısından dahi geçemediği" galeriler tarafından kontrol edilmesine dayanan sanat anlayışından ve buna bağlı elitizmin her biçiminden** nefret eder.

Jean Paul Sartre, *Aydınların Savunması* adlı eserinde "Aydının Rolü" başlıklı bölümde aydının çalışmasını tarif ederken bazı esaslı noktalar belirlemiştir. Bunlardan Berger'in bütün yaşamı, eserleri ve duruşuna neredeyse tıpatıp uyan ikisini aktarmak isterim okuyucuya:

> Yürütülen savaşımda *herkes için* gerçek bir erek görerek, yani insanın geleceğini görerek, kendi ereğini geri çekmek **(bilginin evrenselliği, düşünce özgürlüğü, doğruluk).**
>
> Dolaysız amaçların ötesindeki uzak amaçları, **yani işçi sınıflarının tarihsel ereği olarak evrenselleşmeyi göstererek, akış halindeki eylemi köktencileştirmek...**[57]

Berger'in herhangi bir alanda otorite olma gibi bir iddiası olmadığı gibi, tam aksine bu "uzmanlaşma", "otoriteleşme" anlayışı ile açık ve tartışmasız bir hesaplaşma içerisindedir. Resimden fotoğrafa, heykelden edebiyata dek ilgilendiği bütün alanlara bir denemeci, bir "tecrübe eden insan" olarak yaklaşmasının nedeni bu kaygıdır. **Berger, resimle başladığı sanat yaşamında çok renkli bir yelpazede, ama hep gerçek bir emekçi gibi, Marksist estetik anlayışını ilmek ilmek işleyerek ürünler vermiştir.** Bir dönem fotoğrafçılığa da ilgi duymuş, ancak birçok kitabında partneri olan büyük fotoğraf sanatçısı Jean Mohr'un kendisine armağan ettiği makineyi: "Anın fotoğrafını çekmektense, ona (iyice) bakmayı tercih ettiğini" söyleyerek iade etmiştir. Berger, kendisini esas olarak hikaye anlatıcısı olarak tanımlamıştır: temas ettiklerini, duyduklarını, gözlemlediklerini, hatta kokladıklarını, tattıklarını, daha öncesinden defalarca tecrübe ettiği araçlarla anlatan bir hikaye anlatıcısı:

> Seneler boyunca beni yazmaya iten şey, yazılması gereken bir şeyler olduğunu ve ben anlatmaya çalışmazsam hiç anlatılmadan kalacağını hissetmemdi. Ken-

56 Picasso Stalin döneminde SSCB'de yasaklı sanatçılardandı. Ancak bu yasaklılık Hruşçov döneminde kalkacaktı.

57 Jean Paul Sartre, *Aydınların Savunması*, İstanbul: Alan Yayınları, 1985, s. 70. (Koyulaştırılmış vurgular bana ait.-Ş.R.-)

> dimi ağırlığı olan, profesyonel bir yazardan ziyade, boşlukları kapayan biri gibi görüyorum.[58]

Eserlerinde, söyleşilerinde birçok kez yazdığı, söylediği gibi, bu boşluklar yaşamın sistem tarafından bilinçli olarak kitlelerden uzaklaştırılmış, özellikle "boş" bırakılmış, anlamlandırılmamış alanları, bölümleriydi Berger için. Yazmaya başladıktan sonra, ne üzerine yazarsa yazsın; **yazdığı her kelime, kurduğu her cümle, çizdiği her eskiz, karalama, boyadığı her resim, velhasıl yaptığı her şey, yaşama, yaşanan ana, o anın görüntüsünün, biçiminin yanında arkasındaki, ancak bir devrimcinin, bir Marksistin görebileceği ve gösterebileceği tarihsel manzaralara, bambaşka, iç içe geçmiş muazzam hikayelere anlam verme mücadelesine dönüşüyordu** Berger için.

Berger'in doğayla, toplumla, toplumsal bir unsur olarak bireyin tüm hallerine (sınıfsal, ulusal, cinsel kimlik), emek sürecinin her aşamasına, detayına, kültüre, toplumun ve bireyin bir belirleyeni olarak nesnelere (odadaki sobadan masadaki vazoya, kapının kilidinden müzisyenin enstrümanına, atların eyerinden süt sağan köylünün bakracına kadar) bakışı bütün eserlerine, söyleşilerine, hatta duruşuna, bakışına oya gibi işlenmiştir.

Geçerken onun kadına, kadın kimliğine bakışına ilişkin de bir hatırlatma yapmak boynumuzun borcudur. Zira Berger, **kadın sorununun özgüllüğünü, kapitalist toplumun eril karakterini erken bir zamanda keşfetmiş** ve bütün eserlerinde bir biçimde bu soruna ilişkin bakışını bir yere yerleştirmiş**, kadının burjuvazinin ilk yükseliş yıllarından başlayarak kapitalist toplumun egemen mülkiyet kültürü ve algısının "özel" bir parçası olduğu temasını son derece rafine** bir şekilde işlemiştir. Bu bakış açısına bir dizi yapıtından, çok sayıda örnek verilebilir. Sadece son derece sembolik bir alıntı ile yetineceğiz. Şöyle yazıyor Berger: "(…) Gerçekten de kadın kendi varlığına katkıda bulunmayan hiçbir şey yapmaz. Varlığı, kadının kişiliğiyle öylesine iç içedir ki erkekler bunu bedenden çıkan bir koku, bir sıcaklık olarak algılarlar. Kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özeli çevrelenmiş bir yerde doğmak demektir. Kadınların toplumsal kişilikleri, böylesine sınırlı, böylesine koşullandırılmış bir yerde yaşayabilme ustalıklarından dolayı gelişmiştir."[59]

Marx, özel mülkiyetin lağvedilmesinin insanda ve toplumda yaratacağı sonuçları ve böylesi mülkiyetsiz bir toplumun insanın ruhuna ve dünyasına yapacağı olağanüstü olumluluktaki etkileri anlattığı bir bölümde şu satırları adeta onun için yazmış gibidir:

> İnsan kendi evrensel varlığını, evrensel bir biçimde, demek ki bütünsel insan olarak sahiplenir. Dünya ile *insanal* ilişkilerinin her bir, görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma, düşünme, seyir, duygu, istenç, etkinlik, sevgi, uzun sözün

58 John Berger, *Hoşbeş,* s. 62.

59 John Berger, *Görme Biçimleri*, s. 46.

> kısası bireyselliğinin tüm organları, kendi biçimleri içinde, dolayımsız toplumsal organlar olan organlar gibi, nesnel davranışları ya da *nesne ile ilişkilerinde* nesnenin sahiplenilmesi, insanal gerçekliğin sahiplenilmesidirler; nesne ile ilişkileri, *insanal gerçekliğin belirtisidir,* insanal *etkinlik* ve insanal *acıdır* bu; çünkü insanal anlamda kavrandığında acı, insanın kendinden duyduğu zevktir. (İtalikle yazılı vurgular Marx'a ait.-Ş.R.-)[60]

Kuşkusuz burada bir girdi yaparak Marx'ın bahsettiği "acı"dan söz etmek gerekir. Berger'in yukarıda Marx'ı tarif ettiği "bireyselliğinin tüm organları"nı kullanarak ve "insanal gerçekliğin" her yönünü sahiplenerek, bütünsel, tarihsel ve diyalektik bir kavrayışla ortaya koyduğu bütün yapıtlarında bir alt motif olarak "acı" da vardır elbette. Sömürülen işçinin, yerinden yurdundan edilen göçmenin, farklı biçimlerde horlanan, aşağılanan ezilenin, istismara tabi tutulan kadının, yağmalanan doğanın, hiç yerine koyulan hayvanın "acı"sı. Yani hiç de bireysel olmayan, "insanal gerçekliğin" belirtisi olan "acı"! Başka bir ifade ile Aragon'un dediği türden: "**La souffrance enfante le songe**": "Istırap rüyanın anasıdır." sözündeki "acı".[61]

Kendini aydın/sanatçı olarak şöyle tanımlar Berger:

> Sanırım ben, birçok aydınla karşılaştıracak olursak, hem fiziksel olarak ve hem de hayal dünyamda yaşıyorum, pek fazla kavramlarla ve düşüncelerle değil. Çok basit yaşıyorum, insanlarla yaşıyorum. **Ben her zaman insanların olduğu bir alanda bir hikâye anlatıcısı olduğum duygusu içinde oldum**. En ağır, en trajik durumlarda bile insanların dirimselliği bende hayran olunacak bir duygu yaratıyor.

Berger'in sanat anlayışını birebir yansıtan "ilginç" bir özelliği de; yıllarca birçok yayınevinden, (özellikle küçük ve devrimci olanları) telif ücreti almamış, hatta talep dahi etmemiş olmasıdır. Israrlı tekliflere rağmen ve bir süre sonunda yayıncısı (en çok eserini basan Metis Yayınevi yöneticileri) tarafından: "Biz para kazanıyoruz, sizin hakkınızı ödemek istiyoruz" denmesine rağmen John Berger; "O zaman seçin bir dernek ya da bir şey ona verin" demiştir. Meselâ, *Düğüne* adlı romanının telifi AIDS Vakfı'na gitmiştir. *Görme Biçimleri* için de yayıncısının teklifine rağmen telif kabul etmemiştir. Aynı şekilde Kürtçe baskısını yapmış olan Navin Yayınları'ndan da telif almamıştır.[62]

Spinoza bir mektubunda "En mükemmel felsefeyi keşfettiğimi zannetmiyorum" der. "Ama halis olanını anlayabildiğimi biliyorum."

---

60 Karl Marx, *1844 El Yazmaları,* İstanbul: Sol Yayınları, 2011, s. 175. Buradaki çevirinin (Kenan Somer'e saygısızlık olmasın ama!) çok yerinde olmadığını düşünüyorum. "İnsanal" yerine, örneğin "insani" kavramı daha yerinde olurdu zannımca.

61 Aktaran Sungur Savran, a.g.m., s. 152.

62 Aktaran Müge Gürsoy Sökmen. http://medyascope.tv/2017/01/04/john-berger-anisina-muge-gursoy-sokmen-ile-soylesi/

Berger'in bir devrimci olarak, bir Marksist olarak "en mükemmel eleştiriyi keşfettiğinden" dahi söz edilebilir belki. Ama o yaşasaydı muhtemelen Spinoza'ya benzer bir şekilde şöyle derdi: "En mükemmel eleştiriyi keşfettiğimi zannetmiyorum Ama halis olanını anlayabildiğimi biliyorum."

Ve şiir, yine şiir, hep şiir ve Nâzım

Yazının başlangıcında da aktarmaya çalıştığımız gibi; Berger için şiirin çok özel, bambaşka bir yeri vardır. Şiire verdiği değeri, şiirin işlevini şöyle anlatır: "Kelimelerin siyasiler, editörler, sözde entelektüeller ve medya tarafından bu denli taciz edildiği şu dönemde, şiir bize en derin hakikati anlatabilir."

Arkadaşı Gareth Evans, Berger için yazdığı "Kıymetini Bil Her Şeyin" adlı şiirde şöyle der:

(…)
sözlerin
ekmeğin
kapının ardındaki doğrulara uzanan çocuğun
dünya meclisinde coşkulu hayvanların
yeniden birlikte başlama özleminin
insanların, odadaki insanların, sokaktaki insanların
kıymetini bil her şeyin.[63]

Berger **her şeyin kıymetini lâyıkıyle ve hakkıyla bildiği gibi**; çevresindekilere, okuyucusuna, dinleyicisine ve bir biçimde temas ettiği, ulaştığı herkese de **bu kıymeti bildirmeye** çalışmıştır. "Şiirini" herkese okumuş, okutmuştur. En önemlisi ve "kıymetlisi" de bu okumayı, "büyük anlatıların bittiği"ni iddia eden postmodern safsataları yırtıp atarcasına bütünsel ve evrensel bir kavrayışla; bir devrimci tavrıyla, bir enternasyonalist bakışıyla, bir Marksist edasıyla yapmıştır.

Berger de tıpkı Nâzım gibi şiirin gücünden, insanların ve toplumların yaşantısındaki dönüştürücü, değiştirici etkisinden, kudretinden söz eder hemen hemen bütün eserlerinde. Dünyanın her yanından, hemen her coğrafyanın şairlerinden alıntı yapar. Her şairle ayrı bir yakınlığı, farklı bir bağı ve hukuku vardır. **Ancak Nâzım'ın "kıymeti"** çok çok **başka ve nadidedir Berger'in gözünde. Deyim yerindeyse Nâzım onun "kıymetlisi"dir!** O kadar ki; *Kıymetini Bil Her Şeyin* kitabında ona Nâzım'a yakışan duygusallıkta, romantizmde ve coşku ile kaleme alınmış özel bir bölüm/makale ayırır. O muazzam, Nâzım'a lâyık duygusallıkta ve coşkudaki yazıda kullandığı şu ifadeler (hepsi birbirinden güzeldir, değerlidir, diğerlerine haksızlık olmasın ama!) en çarpıcı olanlarıdır kanımca:

Nâzım'ın şiirlerini ilk keşfettiğimde beni en çok çarpan şiirlerinin yarattığı **en-**

63 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin,* s. 11-12.

> **ginlik duygusuydu;** o zamana kadar okumuş olduklarımın **hepsinden daha geniş bir alanı kapsıyorlardı.** Bu alanı tasvir etmiyor, onu kat ediyor, dağları aşıyordu şiirler. Aynı zamanda eyleme dairdiler. Kaygıları, yalnızlığı, mahrumiyeti, kederi dile getiriyor ama bu duyguları zoraki bir eylemlilik değil, **gerçek bir eylemlilik izliyordu.** (…) İşte o zaman Nâzım'ın şiirinin benzersiz ve zorunlu stratejisine ilişkin her şeyi kavradım: **Sürekli olarak kendi tutsaklığını aşmak zorundaydı.**[64]

Onun şiirlerine cevaplar, yorumlar yazar, bir dostunun acısını, yasını onunla paylaşır, şiirleri üzerinden Nâzım'ı hayâl eder, onunla yolculuk eder, sohbet eder, ona kahve yapar, selâm gönderir. Hatta (bir tür "akıl oyunu" oynayarak) Nâzım'ı görmüş olabileceğinden dahi söz eder.[65] **Nâzım'dan o kadar çok etkilenmişliği, Nâzım'la o kadar çok benzer yönü vardır ki Berger'in.** Sadece sembolik bir örnek vermekle yetineceğim. İkisinin de hayatında müziğin, şarkıların olağanüstü, neredeyse sınırsız bir yeri vardır. Şöyle yazar Berger "Şarkıya Dair Notlar" başlıklı denemesinde:

> Şarkılar nehirler gibidir. Her biri kendi yatağından akar-yine de hepsi her şeyin çıktığı yer olan denize ulaşmak için akar. Bir nehrin ağzından dökülen sular uçsuz bucaksız bir başka yere doğru yola çıkar. Bir şarkının ağzından çıkanlar için de benzer bir şey geçerlidir. (İlginç bir dolaylı selâm da buradan: Trotskiy, edebiyat ve devrim ilişkisini anlatırken, devrim için yaptığı tariflerden birinde şöyle yazmıştır: "Bilmez misiniz ki devrim de genel olarak hayat gibi, **tıpkı bir ırmağın akışı,** bir kuşun ötüşü gibi yapılır.")[66]

Nâzım da şöyle yazmıştır "Şarkılarımız" şiirinde:

(…)
Şarkılarımız
varoşlarda sokaklara çıkmalıdır!
Şarkılarımız
bir tek yüreğin
perdeleri inik
kapısı kilitli evinde oturamaz!
Şarkılarımız
rüzgara çıkmalıdır...[67]

Kuşkusuz bu **"şarkı";** Trotskiy'in, Sergey Yessenin anısına yazmış olduğu

64 A.g.e., s. 35-38. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)
65 A.g.e., s. 31-42.
66 Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 88.
67 Nâzım Hikmet "Şarkılarımız", age, s. 348.

muhteşem veda yazısındaki: "Kadın, erkek, herkes için **türkü** söyleme hakkını kazanalım" sözündeki "türkü"dür.[68] Yani aslında doğru çeviri ile "şarkı".

Hiç şüphe yok ki; Nâzım da tanımış olsa Berger ile yakın dost, ahbap, hatta yoldaş olurdu. Bu kez ve muhtemel ki; Berger de onun "kıymetlisi" olurdu. Onunla satranç oynar, hapishanede ona da bir şeyler dokur, ya da ahşaptan bir şeyler oyar, hediye ederdi. Hatta onun için şiir yazardı büyük ihtimâl. Kim bilir, belki de var olan şiirlerinden birini seçerdi. Ben en çok şu şiiri yakıştırdım Berger'e, Nâzım'ın gözüyle:[69] Zira Berger'in her satırı, farklı biçimlerde de olsa, şiirde Nâzım'ın anlattığı, "şiirlerimiz"e yaptırdığı her şeyi yapmıştır.

ASYA-AFRİKA YAZARLARINA
Kardeşlerim
bakmayın sarı saçlı olduğuma
ben Asyalıyım
bakmayın mavi gözlü olduğuma
ben Afrikalıyım
ağaçlar kendi dibine gölge vermez benim orda
sizin ordakiler gibi tıpkı
benim orda arslanın ağzındadır ekmek
ejderler yatar başında çeşmelerin
ve ölünür benim orda ellisine basılmadan
sizin ordaki gibi tıpkı
bakmayın sarı saçlı olduğuma
ben Asyalıyım
bakmayın mavi gözlü olduğuma
ben Afrikalıyım
okuyup yazma bilmez yüzde sekseni benimkilerin
şiirler gezer ağızdan ağıza türküleşerek
şiirler bayraklaşabilir benim orda
sizin ordaki gibi
kardeşlerim
sıska öküzün yanına koşulup şiirlerimiz
toprağı sürebilmeli
pirinç tarlalarında bataklığa girebilmeli
dizlerine kadar
bütün soruları sorabilmeli
bütün ışıkları derebilmeli
yol başlarında durabilmeli
kilometre taşları gibi şiirlerimiz

68 Troçki, a.g.e., s. 219.
69 Bu arada Berger de tıpkı Nâzım gibi "sarı saçlı", "mavi gözlü"dür.

yaklaşan düşmanı herkesten önce görebilmeli
cengelde tamtamlara vurabilmeli
ve yeryüzünde tek esir yurt tek esir insan
gökyüzünde atomlu tek bulut kalmayıncaya kadar
malı mülkü aklı fikri canı neyi varsa verebilmeli
büyük hürriyete şiirlerimiz.[70]

Oğlu Yves ölümünü şöyle yazmıştır Berger'in: "Gözlerini son defa doğru kelimeyi bulmak istermiş gibi kapadı ve huzur içinde öldü". O kelime, bana göre yazacağı son şiirin bir dizesi için aradığı bir kelimeydi muhtemelen. O vakit, biz de onu yaşamı devrimin şiiri, kendisi de devrimci Marksist teorinin, devrimin bir tür şairi olan Trotskiy'in (Berger'in de Mayakovski ile birlikte en çok sevdiği şairlerden) Yessenin'i uğurladığı sözleriyle uğurlayalım:

"Şair öldü, yaşasın şiir!"[71]

Şubat-Mayıs 2017-Cizîre/Adana

70 Nâzım Hikmet, a.g.e., s. 1795.
71 Troçki, s. 219.